

GYÜMÖLCSÉSZETÜNK MEGÚJHODÁSA

ARÉGI MAGYARORSZÁGNAK 1664—67-ben jelent meg kertészeti alapvető szakmunkája, Lippai János közismert Posoni kertje s teljes két század múlt el, amikor újra napvilágot láthatott Magyarországon és magyar nyelven hasonló fajsúlyú, átfogó és a hazai viszonyokat kellőképpen ismerő s méltányoló kertészeti munka, Entz Ferenc Kertészeti füzetei, amelyet bibliográfusaink tévesen mint folyóiratot tartanak számon, holott bizony e Kertészeti füzetek, amelyek 15 részben 1856—59-ben jelentek meg, a szerző egységes kézikönyvét képviselik.

A XVII. század közepétől a XIX. század közepéig terjedő két évszázad alatt a magyarnak nem volt szüksége magyar nyelven írt komoly kertészeti kézikönyvre! Ez nemcsak hangzatos felkiáltás, hanem szomorú történeti igazság. Hogy még a XVIII. században is megfelelt a magyarnak a Posoni kert, bizonyítja, hogy a század választóvonalán, 1753-ban Győrött újranyomták Lippai könyvét. Árva betűt sem változtattak a százéves szövegen, sőt a képutalásokat is benne hagyták, noha a kiadó sajnálta a képmellékletekre a költséget.

Amilyen haladásról és korszerűségről tanúskodott a Posoni kert a XVII. század közepén, olyan elmaradottságot bizonyított új kiadása száz évvel később. A viszonyok azóta gyökeresen megváltoztak. Nemcsak a külföldön, nálunk is. Nem építettek ekkor már sem renaissance, sem barokk kerteket, hanem egész Európát meghódította már a francia kertstílus. Nem értette már senki a humanistáktól felelevenített ókori klasszikus kertészeti elméleteket, sem azoknak barokk túlfejlesztéseit, hanem a tapasztalati természettudomány elvei alapján kertészkedtek s ehhez Magyarországon is megtörték az utat a nagyszombati egyetem fizikai, természetbölcseleti előadásai és kézikönyvei.

S amit főntebb elmondottunk általában az európai kertészet új irányáról, érvényes a gyümölcsészetre is. Lippai munkájának tudvalevőleg harmadik része a Gyümölcsöskert címet viseli. A XVIII. század közepén már nem állhatta meg helyét. Franciaországban a XVII. század végén és a XVIII. században olyan óriási mértékben haladt előre a gyümölcsészet mind gyakorlati, mind elméleti tekintetben, hogy száz évvel előbb írt munka kiadása éppen olyan anakronizmus volt még nálunk is, mint annak idején a XVII. században Mizaldus kertészeti munkájának magyar fordítása Erdélyben.

A francia gyümölcsészet megújítását éppen attól az évtől számítjuk, amikor nálunk Lippai munkájának gyümölcsészeti részével megalapította a magyar gyümölcsismeretet. Ekkor, tehát 1667-ben, jelent meg Párizsban Jean Merlet gyümölcsészeti munkája *L'Abrégé des Bon Fruits* címmel s rövidesen még két kiadást látott. Mennyivel gazdagabb volt már akkor is a francia kertészet fajtákban, bizonyítja, hogy Merlet 481 gyümölcsfajtát ismertetett a mi Lippaink 100 fajtájával szemben. Merlet gyümölcsészetének harmadik kiadásával egy időben, 1690-ben, látott napvilágot Fouquet, majd XIV. Lajos király vüághírű gyümölcskertészenek, Jean de la Quintinyenek kertészeti munkája *Instructions pour les Jardins Fruitiers et Potagers* címmel, amelyet éppúgy a francia gyümölcstermesztés alapvető munkájának tekintenek, mint Merlet munkáját a fajtaismeretnek. A fajtaismeretant különben Duhamel emelte mai magas fokára rendkívül pontos, a levelekre és a virágokra is kiterjedő leírásaival, amelyeket színes képek kíséretében közölt *Traité des Arbres Fruitiers* című 1768-ban kiadott munkájában.

Ezek a gyümölcsészeti munkák ma is beszédes tanúi, milyen magas fokra emelkedett a XVIII. században a francia gyümölcsészet. Más tekintetben is új utakat nyitottak azonban a franciák a gyümölcsészetben. A régebbi évszázadokban a jó gyümölcsök és a gyümölcstermesztési ismeretek patriarchalis módon ajándékozás, levelezés útján terjedtek. Franciaországban már a XVII. század végén megalkult az első faiskola, amely üzletszerűen terjesztette a jó gyümölcsfajtákat. Jellemző és érdekes, hogy ezt a faiskolát a karthauziak párizsi rendháza alapította s 1675-től 1789-ig ez tartotta fenn. Mint sok mást, ezt is a francia forradalom semmisítette meg. Fennállása alatt sok millió nemes gyümölcsfát terjesztett el az országban, évente tízezerszámmra vették e híres faiskola termékeit s volt olyan év, amikor 30.000 frankot látott az eladott csemetékből és oltványokból. A francia forradalom után természetesen magánosok kezdtek faiskolákat alapítani; valóságos gyümölcsészdinasztia volt a Leroy-család, amelynek őse 1790-ben Angersben ültetett faiskolát, egyik utóda pedig a múlt század 60-as éveiben kiadta a francia pomológia nagy kézikönyvét, amelyből Bereczki is nagyon sokat merített.

A gyümölcsnemesítés terén legerősebb a belgák követték a franciákat, így Linné kortársa, Hardenpont, a XVIII. század közepén ma is élő emléket állított elő a legjobb téli vajkörtével, amelyet most is Hardenpont téli vajkörtéje néven tisztel a gyümölcsészet. Utána Van Mons tűnt fel s gyümölcsészeti elmélete szinte az egész múlt században uralkodott a gyümölcsnemesítők körében. A belgákat nyomon követték a hollandusok, erről J. H. Knoop 1758—63-ban megjelent díszes pomológiája tanúskodik.

Közép-Európában a francia gyümölcsfajták és a fejlett francia gyümölcstermesztési módok a francia parkstílussal már a XVII. század legvégén, a XVIII. század legelején kezdtek elterjedni. Miként azonban a francia park is csak a fejedelmi kastélyhoz illett, azonképpen a francia gyümölcs is eleinte csak a fejedelmi gyümölcsösökben foglalt helyet s nem kívánkozott a polgári körökbe. A német pomológia meg-

újhodásának terjeszkedését Knoop könyvének német fordítása adja hírül, amely a század 60-as éveiben Nürnbergben látott napvilágot. Ugyanekkor kezdik közzétenni a fejedelmi gyümölcsösök értékesebb fajtáinak leírását. Szélesebb körök figyelme azonban csak a 70-es, 80-as években fordul a francia gyümölcsök felé, ekkor alakulnak az első német faiskolák s csak a 90-es években írják a legkiválóbb faiskolatulajdonosok az első modern gyümölcsstermesztési munkákat és pomológiaiakat, így J. L. Christ Kronbergben Frankfurt mellett, Sickler Kleinfahnerben és Johann Kraft Weinhausban Bécs mellett.

MAGYARORSZÁGON IS minden bizonnyal a francia parkstílussal az Esterházy-, Károlyi-, Pálffy- és Grassalkovich-család kertjeiben tűnek fel az első francia gyümölcsösök, majd a század 80-as éveiben szigetszerűleg hódítanak a polgári körökben is, végül a 90-es években szakirodalmunk is megkezdte a francia gyümölcs és modern gyümölcsstermesztés ismertetését, de egyelőre még inkább csak német nyelven. Ez a körülmény erős nyomot hagyott egész gyümölcsészetünk megújulásán.

Milyen állapotban volt gyümölcsészetünk a XVIII. század második felében s kik kezdték gyümölcsöseiket e század vége felé francia gyümölcsfajtákkal először beültetni, tanulságosan elmondja Lübeck János Károly, a Pesten megjelenő *Patriotisches Wochenblatt für Ungern* szerkesztője 1804-ben az ország mező- és kertgazdasági állapotáról írt cikkében:

„Kertjeinkben az ország legtöbb vidékén jó gyümölcsfákat találunk. Stájerország és Ausztria szomszédságában az ország a szlavóniai és horvát határtól kezdve fölfelé természetes gyümölcsöskert; az egész országban Sopron körül terem a legjobb gyümölcs és Horvátországban nagyon jónak ismerik a két saját almafajtát, a Mandafit és a Szercsikat. Pozsony, Nyitra, Esztergom, Komárom, Győr és Nógrád megyében, valamint sok másban elegendő mennyiségű a gyümölcs és általában az ország minden szebb és jobb részén, főként azonban az előhegyeken. Természetesen a gyümölcskultúra nálunk még nagyon kicsiny és ügylatszük, hogy a nagy síkságokon és a homokos vidékeken nem jól boldogul; a Bánátnak kivált a Maros és a Tisza mellett egyáltalán nincs gyümölcse, de hogy jó kezekben mindenütt boldogulnának a gyümölcsfák, több szép gyümölcsös mutatja. Pesten olyan kertekben nemesítenek különféle gyümölcsfákat sok sikerrel, amelyeket homokpusztában alapítottak, de az egész országban senki sem emelte olyan magas fokra a gyümölcskultúrát, senki sem vette a kezébe több sikerrel, mint a növénytan és vegyészeti híres és munkás tanára, Winterl. Mezőhegyesen néhány katonatiszt alapított pompás kertet, köztük Ising kapitány különösen a gyümölcsfákkal foglalkozik; Eperjesen nemsokára nagyon kitűnő lesz báró Palotsay kertje.“

Ez már nem a barokk kor dicsőítő nyelve, hanem a modern szakember tárgyilagos ismertetése, amelyből azt látjuk, hogy a nyugatról ideszakadt új magyarok már a 80-as években hozták kertjeikbe nyugati gyümölcsfajtákat. Winterl Jakab ugyanis 1784-ben vásárolta Józsefvárosi kertjét, amelyet külföldi gyümölcsfákkal ültetett be. Nem szabad azonban azt hinni, hogy ezeknek a gyümölcsöskerti szigeteknek valamely hatásuk volt az ország gyümölcsészetének emelésére. Ehhez szükséges volt faiskola alapítása és a korszerű gyümölcsészet hirdetése szóval és írásban.

Nagyon világosan látta ezt már akkor is Teschedik Sámuel, aki maga is megpróbálkozott szarvasi kertjeiben nemes gyümölcsfajták telepítésével:

„Belföldi faiskolák nélkül nem fejlődhet magasra a magyarországi gyümölkultúra; eddig a jobb gyümölkfajtákat a házaló bambergiek-től drága pénzen vásároltuk, köztük gyakran nagyon rossz fajtákat is kaptunk. Most gazdag mágnásaink a jobb fajtákat Bécsből Krafttól, Ktonbergből Christtól és Kleinfahnerből Sicklertől hozatják, mintha Magyarországnak nem lenne elég üres földje, ahol éppen olyan jó faiskolát lehetne telepíteni, mint Weinhausban Bécs mellett, Kronbergben és Kleinfahnerben. De hát a külföldi mindig jobb, a külföldi ipar terméke ebben a szakmában is a legjobb, a legkívánatosabb a magyarok szemében. Egyáltalán nem akarom félreismerni Winterl tanár érdemeit Pesten, gr. Festeticsét Keszthelyen és Rákoson, az elhunyt Bujanovszky generálisét és főként br. Palotsayét Eperjesen, de ezeknek a szép példának a magyarországi gyümölkultúrában régóta több hatásuk lehetett volna és kellett volna is lenniük. Hiszen az is nagy érdem, ha azokat a szép és jó gyümölkfajtákat, amelyek nálunk hiányoznak, megszerez-zük a külföldről, de azután a belföldi faiskolában oltással, szemzéssel stb. el kellene őket terjeszteni, hogy végül teljesen nélkülözhes-sük a külföldi nemes gyümölkfákat.“

Teschedik eme soraiban, amelyek ugyanott jelentek meg, ahol Lübeck leírása, érdekesen tükröződik a XVIII. század végének és a XIX. század legelejének szinte gyermekes hite gazdasági megújhódásunk akkor nagyon könnyűnek vélt módjában. Jó Teschedik Sámuel — ügylátszik — nem is sejtette, hogy milyen nehéz munka, megismerni azokat a nemes francia gyümölkfajtákat, tájékozódni köztük s mennyi munkába fog kerülni, amíg kísérletek után tisztázni lehet, melyik való az országba, melyik nem. És nyilván arra sem gondolt, hogy az a sok munka és költség, amely a nemes gyümölkös fenntartásával jár, csak akkor fektethető be, ha van közönség, főként városi közönség, amely a nemes gyümölköt megfizeti. De hol volt ez akkor még Magyarországon?

Lassan kellett tehát érnie a magyar gyümölkészet megújhódásának is, mint minden gazdasági kérdésünknek s egyelőre meg kellett elégednie az úttörők íghirdetésével. Ezek közül elsőnek Mitterpacher Lajost kell említenem, az egyetemen 1777-től 1814-ig a mezőgazdaság tanárát, aki a gyümölkstermesztést is az új természettudomány elvei szerint igyekezett előadni s már a 80-as évek elején kiadásra került mezőgazdaságtanában is bőven foglalkozik a gyümölkészettel és a szőlészettel. De Mitterpacher teljesen elméleti ember volt s ha túlzás lenne is azt állítani, hogy szavai nyomtalanul hangzottak el, még nagyobb túlzás lenne a magyar gyümölkészet megújhódásának elindítását az ő nevéhez kötni. Sokkal inkább megérdemli ezt a kitüntetést két szepességi hazánkfia és egy elzászi menekült, akik írással és tettel szolgálták a magyar gyümölkészet megújhódását, akiknek munkálkodásával éppen ezért részletesebben kell foglalkoznunk.

A szepességi gyümölkészek munkáiban főként a német pomológia atyjának, Christnek hatása tükröződik. Christ három fontos gyümölkészeti munkát írt, egy kisebb kézikönyvet *Der Baumgärtner auf dem Dorfe* címmel tanítók és lelkészek számára, amely 1792-ben jelent meg, egy nagyobb kézikönyvet, amelyben a gyümölkfajtákat is leírja rövi-

den s amely először 1794-ben látott napvilágot, de rövidesen még két új kiadása is elterjedt, végül 1812-ben színes képekkel díszített pomológiáját adta ki, amely először tette lehetővé középeurópai gyümölcsész számára a fajták pontosabb tanulmányozását és meghatározását.

Nálunk az első kettőnek támadt időszerű visszhangja. A falu számára írt munkájának hatását látjuk Bogsch János könyvecskéjében, amely 1793-ban Bécsben jelent meg a következő jellemző címmel: Kurze und auf Erfahrung gegründete Anleitung, nützliche Obstbäume und unentbehrliche Küchengewächse für bürgerliche Haushaltungen zu erziehen. Bogsch Poprádon született, rövidebb lőcsei tanítóskodás után Pozsonyban tanári munkát végzett s közben kertészkedett és méhészkedett. Kis munkája hasznosnak bizonyult, mert a gyakorlatilag is járatos szakember szólalt meg benne s csakhamar újabb kiadásokat is látott, 1796-ban pedig Pozsonyban és Pesten nyomott magyar fordítása is megjelent Házi kertész címmel. Azt mondhatjuk, hogy Bogsch munkája iskolát alapított nálunk, mert ettől kezdve hasonló kisebb gyümölcsészeti munkákat állandóan írtak. Ezek közül csak kettőt említünk, egyik ismeretlen szerzőtől Falusi kertész címmel 1805-ben Kassán jelent meg, a másik Heinti Ferenc munkája, amely németül és magyarul egyszerre látott napvilágot Pesten 1811-ben.

Ezeknek a kisebb munkáknak annyiban volt jelentőségük, hogy a gyümölcsstermesztés korszerű elemeit, tehát a fák nevelését, kezelését, az oltási módokat könnyen érthető nyelven foglalták össze, ámde hátrányuk volt, hogy a gyümölcsfajtákat nem ismertették. Egyedül a Falusi kertész című munkában olvasunk néhány gyümölcsfajtanévet, köztük egyesek itt bukkannak fel először, ámde komolyabb hatást néhány név említésétől és attól a beszerzési módtól, amelyet e munka szerzője ajánlott, senki sem várhatott. „Szaporításra méltók a többi közül — írja az almáról szóló fejezetben az ismeretlen szerző — M 0-sánszkai, Kormos, Varga, Zöldranet, Pogács, Bársony, Sóvári, Boczmány és a többi; mely keményebb almagyümölcs nemek, ha vizek folyási táj mellett ültetnek, sokkal jobban gyümölcsöznek és a többieknél téli való tartásra állandóbbak; melyekből, avagy más különféle jó nemű gyümölcsökből is, könnyen lehet városbéli vagy földesurasági kertekből ágacskákat egy pár jó szóért megszerezni és szaporítani.“

Bogsch szerény, de így is úttörő munkásságát folytatta és sokkal magasabb színvonalra emelte másik szepességi honfitársunk, Leibizer János, őt kell első modern tudományos gyümölcsészünknek tekintenünk a megújulásnak ebben a korában, ő volt az, aki nemcsak külsőségeiben vette át Christ tanait, hanem lényegében is. Jogosan elmondhatjuk, hogy Leibizer volt a szepességi, vagy kissé nagyobb körre vonatkoztatva, a magyarországi Christ. Maga írja gyümölcsészeti kézikönyvének előszavában: „Tervem kiviteléhez Christnek értékes, alapos és tapasztalatokon nyugvó munkáit választottam vezérfonalknak, ezekkel egyesíttem az én kevés megfigyeléseimet, ismereteimet és tapasztalataimat, hogy ezt a kézikönyvet annál általánosabban hasznosabbá tegyem.“

Leibizer Lőcsén született s egész munkássága ott folyt le, rövid munkácsi és szepesváraljai tanítóskodás után. Első munkája 1791-ben jelent meg s egy kertészeti naptár volt, a második 1797-ben követte a konyhaketről. Mikor azután 1798-ban Bécsben napvilágot látott gyümölcsészeti kézikönyve, amely a *Vollständiges Handbuch der Obstbaumzucht* címet viseli, Lőcsén telepedett le s kizárólag a kertészetnek élt. Faiskolát alapított kertjében, s bár a rendelkezésekre álló adatokból nem tudom megállapítani, hogy milyen mértékben foglalkozott üzletszerűen a gyümölcsfák terjesztésével, annyi mindenesetre kétségtelen, hogy a Szepesség gyümölcsfaállománya az ő kertjéből újult meg, sőt sokkal messzebb is elterjedtek facsémétei és oltványai, miként gyümölcsészeti kézikönyvét is ismerték és használták az egész országban.

Hogy hatása milyen széles körökben mutatkozott, nemcsak a múlt század elején megjelent második kiadás szükségessége bizonyítja, hanem az is, hogy Pesten az egyébként teljesen ismeretlen J. K. Wiesenbach *Der erfahrene Baum- Küchen- und Blumengärtner* című munkájának $\frac{3}{4}$ részét Leibizer munkáiból kivonatolta. Teljesen alkalmazkodott a gyümölcsfajták ismertetésében a kiváló szepességi gyümölcsészhez, ugyanazokra a gyümölcsfajtákra szorítkozik, leírásai szóról-szóra Leibizer munkájából kölcsönzött átvételek, csak valamivel rövidebbek. S még Wiesenbach is jól járt Leibizer kölcsönvett tudományával, mert az ő munkája is két kiadást látott, az első úgy elhasználódott, hogy ma már nem is ismerjük, csak a második kiadásból van néhány példány, amely 1816-ban jelent meg.

De Leibizer jelentősége a magyar gyümölcsészet megújulásában még ezzel sincs kimerítve. Nem volt üres dicsekvés tőle, hogy munkája előszavában szerényen a maga „kevés” megfigyelésére és tapasztalatára hivatkozott, mert valóban rendelkezett ilyenekkel, sőt később lényegesen gazdagította azokat s általuk a magyar gyümölcsfajtaismeret első szakszerű úttörője lett. Christ, Sickler és Kraft neve is azzal emelkedett ki az egyszerű faiskolatulajdonosok és a francia gyümölcsészet tanainak egyszerű másolói közül, hogy a francia kutatók, kivált Duhamel példáját követve, tanulmányozni kezdték a német, illetve osztrák régi gyümölcsfajtákat s azokat leírták, minőségüket megállapították, ha pedig a francia gyümölcs mellett méltó vetélytársnak bizonyultak, terjeszteni is igyekeztek.

Ugyanezt tette Leibizer is a magyarországi, közelebről a felvidéki gyümölcsfajtákkal. Már kézikönyvében is különös figyelmet fordít a felvidéki gyümölcsfajtákra, amelyek közül többet a német gyümölcsészek is ismertek s ebben az időben még magyar jelzővel különböztettek. Magyar jelzővel különbözteti Leibizer is a Besztercei szilvát, Nagy cukorszilvát, Kék tojásszilvát és a Sötétbarna szívcseresznyét, a Bószmánalmáról pedig ezt írja a szövegben: „Miként más országok első helyet biztosítanak valamely fajtának, így az angolok az Arany-pepinnek, a németek a Borsdorfinak, a franciák a Fehér kálvilnak, a hollandok az Ananászalmának, azonképpen Magyarországon a Boszmán a legjobb asztalalma mindazok közt, amelyeket az országban termesztenek.” A Boszmánalmát tehát Lei-

bizer már 1798-ban leírta s így jogtalan volt később Pázmánalmának „magyarosítani“ a nevét, miként már Szabó József, a fordító, írta 1824-ben.

Leibizer volt a Pesten 1804-ben megjelenő s már említett *Patriotisches Wochenblatt für Ungern* című gazdasági hetilap kertészeti s kivált gyümölcsészeti munkatársa is. Itt jelent meg a magyarországi kertészet állapotáról írt cikke, amelyben pontosan jellemzi az elhanyagolt magyar gyümölcsösöket s azt a szomorú helyzetet, hogy a magyar gyümölcsstermelő még mindig vándor árustól veszi a facsemetéket. Hogy ezen a helyzeten segítsen, megkezdte a lapban a legjobb hazai, vagy a hazai viszonyok közt kipróbált és bevált fajták ismertetését. Folytatásosán megjelent cikkekben összesen 13 gyümölcsfajtát írt le olyan szakszerűséggel és részletesen, hogy kétségtelenül őt kell gyümölcsfajtáink első szakszerű leírójának tekintenünk. Ezekben a leírásaiban él legszebb és legbeszédesebb emléke a táblabíróvilág kedvelt gyümölcseseinek, a Nyári borízű almának, a Piros császáralmának, a Boszmánalmának, a Császárkörtének, amely név nálunk valamikor a Kármánkörtét tüntette ki, most bécsi hatásra a Fehér vajkörte terjed ezen a néven, a Téli citromkörtének, a Muskotályos narancskörtének, a Sárga mirabellának, a datolyaszilváknak, stb. Akkor mindez drágaság, szépség, kiválóság volt, a haladást, kultúrát és az előkelő, a francia ízlést jelentette. Mindenki tudta, hogy a francia rokokó hatása él bennük és éppen ez tette őket vonzóvá.

Leibizerrel a magyarországi gyümölcsészet a kellő tudományos magaslatra szökött, de ha azt hinnők, hogy meg is maradt ezen a színvonalon s már csak nyelvi elmagyarosodására volt szükség, erősen tévedünk. A nyugati gyümölcsfajták tovább is kritika nélkül özönlenek be a külföldi faiskolákból, a hazai faiskolák továbbra is csak egyszerű közvetítői a francia gyümölcsfajtáknak, az urasági gyümölcsösök továbbra is értelem, szakismeret nélkül, szinte csak játékszenvedéllyel büszkélkednek a nyugati gyümölcsfajtákkal, a gyümölcsészeti irodalom egyszerű utánzása a nyugati szakmunkáknak. A lényeg tekintetében Leibizemek mindaddig nincs nálunk méltó folytatása, amíg Entz Ferenc meg nem kezdi a Kertészeti füzetek írását és kiadását.

A TÁBLABÍRÓVILÁGNAK tudományos központ és rendszer hiányát szenvedő magyar gyümölcsészetéből csak mozaikszemeket mutathatunk be. Érdekes és színes darab ezek közt Josef Teodor Colin munkája, amelyet nemrégiben sikerült kiásnom a teljes feledés porából; még a szorgalmas Szinnyi sem tudott róla. A vaskos gyümölcsészeti munka címe *Gründlicher Unterricht, die besten französischen Obstbäume zu pflanzen, zu pflegen und derselben Früchte zu benutzen*. Kismartonban 1802-ben jelent meg hg. Esterházy Miklós költségén és a hercegnek ajánlva. Nagyon komoly szakismeretekről tanúskodó munka, amely csak abban marad Leibizer kézikönyve mögött, hogy szerzője egyáltalában nem ismeri a hazai, még a legnyugatibb dunántúli viszonyokat sem, de, mint címe kifejezi, nem is akar más célt elérni, mint a francia gyümölcsöket ismertetni s azok termesztését meg-

könnyíteni. Leibizer 26 alma-, 49 körte-, 11 szilva-, 12 cseresznye- és meggy-, 7 kajszi- és 13 őszibarackfajtát ismertetett kézikönyvében, Colin 50 alma-, 43 körte-, 8 kajszi-, 22 őszibarack-, 13 szilva-, 14 cseresznye- és meggyfajtát. Eltekintve a magyar gyümölcsfajtáktól, a törzsállomány még nevek tekintetében is közös a két kézikönyvben, annyira uralkodott akkor a francia rokkó gyümölcs egész Európában s nálunk is.

Colinről eddig csak annyit tudunk, amennyit maga árul el könyvében. Francia származású, németül írt, magyar területen magyar herceget szolgált, de sajtósággosképpen mindhárom ország pomológija elfeledkezett róla. Monswillerben, ebben a kis elzászi városkában volt plébános és rektor 1781 óta, majd a munka megírásakor Esterházy Miklós udvari káplánja. Közben valószínűleg a francia forradalom üzte el hazájából s Bajorországban és Ausztrián át menekült Kismartonba.

Magyarosítási törekvései alapján kell kiemelnünk Orbán Péter kéziratát, amelyet Budai József fedezett fel s a Gyümölcskertész c. folyóiratban ismertette 1902-ben. A kézirat címe pontosan elmondja tartalmát, ezért ideiktatom: „Esmértető könyve méltóságos L. B. Losonci Bánffy Pál úr ő nagysága által a külső országokból is megszerzett s a nagycégi és hosszúaszói Erzsébet kertében meg is található gyümölcsfáknak. Városi Szolga Mihály, a nevezett jószág-inspektora számára írta Orbán Péter az 1812-ik esztendőben.“ Orbán Sickler pomológiai munkáját — Der teutsche Obstgärtner, 1794—1804 — kivonatolva készítette rövid gyümölcsleírásait s a kézirat szerint Bánffy Pál kertjeiben 149 alma-, 108 körte-, 41 szilva-, 32 cseresznye-, 31 meggy-, 6 őszibarack- és 20 angol egresfajta volt. A külföldi fajták közé keverednek azonban hazai fajták is, ezeket természetesen csak magyar nevékön nevezi. A felsorolt hazai fajták száma 33, köztük van a S ó v á r i a l m a , a P o j e n i c s a l m a , amely később Pónyik néven kapott helyet a hivatalos magyar gyümölcsezetben, s több régi magyar gyümölcs, amely már Lippai munkájában is megtalálható, így a P á r i s a l m a , L ő r i n c k ö r t e , Z a l a n k a k ö r t e (Zelenka) stb. A Leibizertől leírt fajták közül itt magyar nevének találjuk a N y á r i b o r i z ú a l m á t és a T ő r ö k m u s k o t á l y t , utóbbi nem más, mint a szepességi B o s z m á n a l m a .

Orbán Péter jegyzéke kéziratban maradt, Bodor Pálé talán nyomtatásban is megjelent, de csak rövid közlést ismerek róla. Azt a néhány sort, amelyet a Gyümölcsezeti és Konyhakertészeti füzetekben 1882-ben Bodor Pál egyik hasonló nevű utóda közölt a S c h ö n b r u n n i r e n e t leírásában: „Ezen almafajta Fehér renet név alatt rövid leírásával együtt a nemesebb gyümölcsfajoknak honunkban a legelsőbbek közt álló terjesztője, néhai legidősebb Bodor Pálnak 1815 és 1825-ik években kiadott és jelenleg is meglevő Oltvány lajstromaiban jelent meg először. Már ha ezen kétségbevonhatatlan adatból következtetni szabad, úgy valószínű, hogy ezen jeles almafajtát Schönbrunnból legidősebb Bodor Pál hozta be honunkba a Kolozsvárt beállított oltványiskolája gyarapítására. Ezen feltevést még valószínűbbé teszi, hogy ezen almafajta felfedezésére neki nagyon kedvező alkalom nyílt, midőn 1795-től 1798-ig Jénában, Göttingában s részint Bécsben időzött s ezen három év alatt a többek közt a schönbrunni udvari kertbe is befolyásos útítarságban gyakran eljár.“ Valószínűnek látszik, hogy Bodor Pál Oltvány lajstromai olyanféle színvonalat képviselnek, mint Orbán Péter kézírata, de annyiban mégis figyelmet érdemelnek, hogy az első kiadott magyar faiskolai jegyzékek.

Újabb mozaikszem. Szabó József, Szabolcs és Abauj megye, valamint a Nagykúnerület főorvosa, 1824-ben Kassán kiadja „Az ön-maga tapasztalásából tanító okos és értelmes kertész“ címen egy német szakmunka magyar fordítását. A gyümölcsezeti részben az almáról szóló fejezetben ezt olvassuk: „Minekelőtte az almának jelesebb fajtáit előszámlálnám, meg nem állhatom, hogy nem említsem, hogy az olvasó és kertésziséget szerető meg ne ütközzön abban, hogy mint fordító

és kivált külső országi könyv fordítója, egyenesen csak az írótól kitett almák neveihez ragaszkodom és nem említem mindegyiknek a hazánkban lévő neveit, ú. m. Szentivány, Borízű, Édes, Darázs, Pozsonyi, Perlinger, Leány, Pázmán, Boldogaszony, Muskatál, Páris, Szegletes, Jeges, Bónabruttya, Kormos, Meszinki, Szent Benedek, Pogácsa, Selyem, Bosznai, Tót piros, Baling, Cigány, Sóvári alma neveket. Akinek gyönyörűsége magának van a fák szaporításában, annak gyümölcsei vizsgálásában s egyszersemind ezen könyv olvasásában, kevés figyelemmel ki fogja találni, melyik almáját nevezi a könyvíró ezen vagy azon a néven.“ íme, ilyen fogalmi voltak akkoriban egy olyan orvosdoktornak, aki kertészeti munka magyartására vállalkozott, a gyümölcsismerettanról.

Nem szabad tehát megütköznünk, hogy az elsőséget még a múlt század 30-as és 40-es éveiben is németül író és német pomológusokkal levelező hazánkfiainak juttatta a pomológia. Így pl. Bazalicza Mátyás, pereszlényi plébános Nyitra megyében, több új hazai gyümölcsfajta leírója német nyelven adta ki faiskolájának katalógusát, melyben azonban a gyümölcsészet legújabb haladásáról is beszámol s a kritikailag átvizsgált fajtákat bizonyos gyakorlati rendszerben ismerteti. Bazalicza munkássága éppen e korszakkal együtt ér véget, kiváló gyümölcsészünk 1848-ban, 61 éves korában halt meg, valamivel fiatalabb kortársa, Urbánek Ferenc, előbb majtényi plébános, majd pozsonyi kanonok, 90 éves kort ért s így 1880-ig volt a magyar pomológusok nesztora. Faiskolai rendszeres, szintén német nyelven kiadott katalógusa 1840-ben jelent meg, amikor Bazalicza katalógusa már második kiadást látott.

Nehéz lenne mindezekben a pomológiai munkákban Leibizerhez képest haladásról beszélni. Az ország már tele volt faiskolákkal, Teschedik kívánsága megvalósult, de a magyar gyümölcsészet még mindig emberére, megalapítójára várt. Mert a faiskolák a sok külföldi fajta által egyelőre csak új „népies“ szavakkal gazdagították nyelvünket, de tulajdonosaik ebben az egész korszakban nem jutottak el a tudományos pomológiának arra a színvonalára, amely ehhez előfeltétel volt. Ilyen külföldi gyümölcsfajtanemek mindig éltek a magyar nép ajkán, Lippai munkájában, aki a Felvidéken és a Csallóközben szedte össze a gyümölcsneveket, főként délszláv és olasz, valamint kisebb számban délnémet eredetű gyümölcsneveket találunk. Gyümölcsészetünk e megújulásának korában főként francia, kisebb mértékben angol eredetű, de délnémet alakjukban közvetített gyümölcsnevek terjedtek el a faiskolák révén. Már a XVIII. század végén Grossinger dendrológiájában olvashatjuk az Isenbart körtenevet. Ez a Szürke vajkörte franciaországi hazájának, Isambertnek elnémetesített alakja. Ma is él a vásárcsarnoki jelentésekben. Hasonló a renet, ranet, pármén, pepin, kálvil, ringló stb. gyümölcsnév eredete. Utóbbi pl. eredeti francia alakjában Reine Claude, ebből délnémet ajkon lett ringlotte, ringlót és ringló s így jutott hozzánk, ahol ma már nem is veszik észre fiatal honosságát.

A MAGYAR GYÜMÖLCSÉSZET megújulásáról rajzolt képünk nem lenne teljes, ha ki nem térnénk röviden e korszak szőlészetére is, melynek eredete a római Pannónia korába visszanyúlik, de az első magyar szőlészeti munkát mégis csak 1780-ban írta Prónay Pál. Kis munkája már a megújulás szellemében készült, de csak az országban ismert és termesztett fajták nevének felsorolására szorítkozik. Nagyobb méretű szőlészet az, amely Mitterpacher Lajos gazdasági kézikönyvében ugyan-

ekkor latinul jelent meg. Mitterpacher nemcsak a francia szőlészet megújítóinak munkáit és törekvéseit ismerteti, hanem elsőnek kísérli meg a prágai Sebastian Höbling nyomán, aki 1777-ben tette közzé Ausztria szőlőfajtáinak leírását, a magyar szőlőfajtákat a középeurópai szőlőfajták rendszerébe beiktatni. De a Furmint, Gohér és Kecsecsecsün kívül már a Burgundi szőlő nevét is olvashatta az érdeklődő e munkában s így figyelme már e tekintetben is a francia szőlők felé fordulhatott.

Később erősebben mutatkozik a magyar szőlészeti irodalomban a francia hatás. Szinte különösnek mondhatjuk, hogy a szakirodalom mennyire erőlteti a francia szőlőfajtákat, de a magyar szőlőtermelő ragaszkodik a régi magyar fajtákhoz, holott ugyanakkor a gyümölcsös-kerteket már ellepték a francia gyümölcsfajták. A francia szőlőfajták főpropagálója azonban nem volt gyakorlati szőlész. Ez a Fábíán József nem is vállalkozhatott hát másra, mint Chaptal világhírű munkáinak lefordítására. Így jelent meg 1805-ben „A boroknak termesztésekről, készítésekről és eltartásokról való értekezés” címmel Veszprémben Chaptal munkájának egy része, majd 1813-ban ugyanott két kötetben „Vizsgálódó és oktató értekezés a szőlőművelésről a bor készítésének mesterségével együtt” címmel az egész munka fordítása. Ebben természetesen külön fejezet szól a francia szőlőfajtákról, a híres burgundin kívül itt már a legkiválóbb csemege-szőlővel is találkozunk, a nálunk is nagyjövőjű Chasselasszal, amelyet a németek Gutedel néven vettek át, Fábíán pedig Szépszőlőnek magyarosította a nevét.

Miként e kor a nemes gyümölcsfajták elterjesztését a faiskolától várta, azonképpen a nemes szőlőfajták elterjesztésére szőlőiskolákat alapított. Csakhogy sajátságosképpen a szőlészet fejlesztésében mindjárt kezdettől nagy szerepet szánnak a központosításnak és a rendszerezésnek. Nyilvánvaló, hogy ebben Chaptal francia példája volt a döntő, aki szőlejében hihetetlen szorgalommal gyűjtötte össze a franciaországi szőlőfajtákat. Nálunk már az említett Heintl Ferenc felvetette egy, igaz az egész monarchia szőlőfajtáit bemutató, szőlőiskola tervét, 1817-ben ki is nyomatta a tervezetet s megküldte minden szőlővidékre. Ez a felhívás keltette fel a szabolicsmegyei származású Görög Demeter érdeklődését, aki több arisztokratának és több főhercegnek nevelésével tekintélyes nyugdíjat biztosított magának s visszavonulván Grinzingbe, ott szőlészkedéssel töltötte idejét. Görög a grinzingi szőlőben 1819-ben a magyar szőlőfajták összegyűjtésével kezdte meg a központi szőlőiskola megvalósítását, majd csakhamar a német, francia, olasz, spanyol, görög és kisázsiai szőlőket is megszerezte s így grinzingi szőlője valóban világhírű lett. Hogy azonban a magyar szőlőfajták központi törzsét tették Görög gazdag szőlőgyűjteményének, bizonyítja az a munka, amelyben megkezdte a szőlőfajták bemutatását s amely 1829-ben Bécsben „Azon sokféle szőlőfajoknak lajstroma, amelyeket egy érdemes hazánkfia Európának majd minden nevezetesebb szőlőhegyeiről s kertjeiből meghozatott és a grinzingi szőleiben, Bécshez egy órányira a Cecius (Kahlenberg) hegynek meleg oldalán 1819 s a következő esztendőben elültetett” címmel jelent volna meg, ha csonkán nem marad. A Bécsi Magyar Újság ívenként hozta, de a hatodik ívvel abba-

maradt. A csonka mű is élő bizonyossága a magyarországi szőlőfajták sokaságának s hogy ez a kor még nem tudott rendszert teremteni a fajták zűrzavarában, hanem a szőlőtermelő vidékek szerint osztotta el a fajták neveinek kaotikus tömegét.

Görög Demeter 1833-ban meghalt, de munkája követőre akadt Pesten, ahol Mayerffy Ferenc, akiről a történet csak annyit jegyzett fel, hogy pesti polgár volt s 1845-ben halt meg, több szőlőiskolát is alapított, egyet Vecsésen, itt 675 szőlőfajtát ápolt, amelyeket mind a grinzingi szőlőiskolából szerzett meg, egyet pedig a Sashegy alatt, ahol a budai szőlőfajtákat kezdte gyűjteni. Ezt a szőlőt 1834-ben a csehországi származású Schams Ferenc, előbb pécsváradai gyógyszerész vette bérbe s országos szőlőiskolává fejlesztette. A 30-as évek végén az OMGE vette át a szőlőiskolát, majd amikor 1860-ban az OMGE a budai szőlőiskola mellett vincellérképzőt szervezett, ezzel együtt Entz Ferenc igazgatása alá került. Schams különben írásban is kiváló emléket állított e korszak magyar szőlészetének, személyes tapasztalatai alapján megírván Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange című munkáját, amely két kötetben 1832—33-ban jelent meg. Miként már a munka alcímei elmondják, ő sem jutott tovább a híres magyar bortermő hegyvidékek szőlészetének és borászatának leírásánál. De éppen ez a munka a bizonyossága, hogy ebben a korban a nyugati szőlőfajták, még a burgundiak és a Chasselas sem hódíthattak az országban, pedig a Chasselas számára már Görög Demeter ajánlotta a francia szőlők dicsőségét hirdető Fábíán emlékére a Fábíán-szőlő nevet.

GYÜMÖLCSÉSZETÜNK MEGÚJHODÁSÁNAK KORSZAKÁT nem valami kedvező mérleggel kell lezárnunk. A nyugatról a XVIII. század 80-as éveitől kezdve ellenőrzés nélkül beáramló gyümölcsfajták özöne ellepte az országot s félreszorította a régi magyarországi fajtákat, de a fajták nem bizonyultak alkalmasnak, hogy rendet teremtsenek az így támadt zűrzavarban, sőt maguk is csak növelték a zavart. A szőlőfajták régi sorait nem kezdte ki ugyan még a csak papíron dicsőített francia szőlő, sőt szőlőiskolákban egymás mellett díszlettek a magyarországi szőlőfajták s szakmunkák kezdték bemutatni a magyar szőlőket, de ez is zűrzavart okozott, mert a már ekkor elfeledett Leibizer kivételével, senki sem jutott el a fajták összehasonlító tanulmányozásáig. A szakirodalom színvonalát legjobban Kovács József, batorkeszi lelkész 1861-ben megjelent Kalauza szemlélteti, amelyben teljes rendtelenségében tárul az olvasó elé a megújulás korának végét jellemző zűrzavar a fajták nevezésében és leírásában.

Sürgősen rendet kellett teremteni ebben a zűrzavarban, sürgősen komoly célt kellett kijelölni a magyar gyümölcsészetnek! E feladatot Entz Ferenc oldotta meg, az ő kezében rövidesen az egész magyar gyümölcsészet és szőlészet minden szála egységes fonallá futott össze s vele és az ötvenes évekkel új fejezete kezdődik a magyar kertészetnek.

RAPAICS RAYMUND